

УДК 792(477.83-21)"1866/1914"

ЛАЗОРАК Богдан – кандидат історичних наук, директор державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (istoryk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1551-2629>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.165918>

ЗА КУЛІСАМИ ТЕАТРАЛЬНОЇ СЦЕНИ ДРОГОБИЧА: ЕПЗОДИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ, ПОЛЬСЬКИХ ТА ЄВРЕЙСЬКИХ ГАСТРОЛЕЙ У ДОБУ ІВАНА ФРАНКА (1866–1914 рр.)

***Анотація.** На основі матеріалів дрогобицької преси у статті здійснено спробу систематизації та аналізу інформаційних вісток про розвиток театральних гастролей в Дрогобичі у період життя і творчості І. Франка і його колег, які популяризували і розвивали театральне життя в Дрогобичі упродовж 1866–1914 рр. Визначено ключові етапи гастролей українських, польських та єврейських театрів, їх періодичність, програми, режисуру та акторські здібності артистів. Окрему увагу приділено критиці тих чи тих вистав серед багатонаціональної публіки міста. Визначено репертуар національних театрів, та їх визначальну роль у розвитку інтелектуального простору Дрогобича у зазначений період.*

***Ключові слова:** Дрогобичі, театр, трупа, гастролі, Іван Франко, Едмунд-Леон Солецький, Тарас Шевченко.*

Постановка проблеми. До вивчення джерел з історії театрального життя Дрогобича спонукає передовсім знайомий усім нам і відомий далеко за межами України Львівський академічний обласний музично-драматичний театр імені Юрія Дрогобича, який сьогодні успішно реалізовує свій внесок в історію сучасної театральної культури. Поряд – безумовно і оригінальний студентський театр «Альтер», і багато інших творчих колективів

дрогобичан, які живуть як історією театру, так і його прийдешнім. Однак академічна історія театрального життя Дрогобича, зокрема в добу І. Франка, залишається практично не вивченою, адже ті розвідки, які попередньо були здійснені дослідниками, затверджують винятково окремі теми цієї широкої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні дослідникам вдалося локалізувати початок історії театрального життя у Дрогобичі від перших Різдвяних постановок при монастирській школі отців Василіан у 1820-х рр. до гімназійних театрів 1870–1880-х рр., а також мандрівних театрів ХІХ – початку ХХ ст. Друг І. Франка – Іван Копач – одним із перших вивчав історію виникнення та розвитку українського театру, в тому числі і в Галичині, про що часто консультувався із Каменярем [9]. В окремій літературі досі побутують застарілі уявлення, навіяні І. Франком, про Дрогобич другої половини ХІХ ст. як малокультурне та загалом далеке від цивілізації місто [15–17], мовляв, місто у часи Франка не мало жодної публічної бібліотеки [7] чи аматорського театру [12]. З іншого боку, у франкознавстві зафіксовано факт про особисту роль І. Франка у становленні перших вистав театру «Руська бесіда», зокрема на Дрогобиччині. Наприклад, у ґрунтовній розвідці відомого українського театрознавця Р. Пилипчука про взаємини І. Франка із театральними діячами знаходимо докладну інформацію про перші гастролі українського театру у Дрогобичі у 1866–1872 рр. [12]. Більше того, саме І. Франко, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, у 1873–1874 рр., на замовлення дирекції театру «Руської бесіди» зробив переклади оперет «Прекрасна Єлена» (Ж. Оффенбаха), «Моряки в пристані» («Осада корабля») І. Зайця та «Пенсіонерка» Г. Сутьє [8].

У літературі є також чимало інформації на тему провінційності Галичини. Щоправда, відомо про безліч театрів, які діяли приватно, зокрема під егідою громадських товариств різних національних громад Дрогобича, принаймні до 1939 р. З цього приводу варто хоча б пригадати розвідку С. Чарнецького [19]. Врешті досі невивченими залишаються театри приватних гімназій, шкіл, учительської семінарії, молодіжних товариства, виробничих об'єднань, промислових підприємств та військово-спортивних організацій Дрогобича, які часто творили локальну театральну культуру театру із особливими традиціями сюжетів «Галицької Калі-

форнії». Наприклад, про один із таких театрів спеціальну розвідку здійснив краєзнавець П. Сов'як [14]. Хоча в окремих спеціалізованих працях усе ж знаходимо відомості про тих чи тих артистів, котрі брали активну участь у становленні театрального простору Дрогобиччини. Серед них варто назвати праці М. Кріля та Б. Лазорака [9], М. Ферендович [18], І. Бермес [1–2] та ін.

Мета статті. На основі маловідомих та невідомих матеріалів преси Дрогобича систематизувати та простежити розвиток і зміст гастролей театрів української, польської та єврейської національних громад у період життя і творчості І. Франка, зокрема у 1866–1914 рр.

Виклад основного матеріалу. Найменш дослідженою темою в історіографії є історія гастролей українських, польських та єврейських театрів королівства Галичини та Лодомерії, які у часі свого становлення і пошуку доброго заробітку подорожували «Нафтовою Каліфорнією» (1884–1914 рр.), центральним фінансово-промисловим містом котрої все ж залишався Дрогобич. Про перші гастролі Руського народного театру у Дрогобичі дізнаємося із матеріалів за 1866 р., коли впродовж травня актори гастролювали у Стрию, Дрогобичі, Трускавці, Самборі та Перемишлі. Це були перші візити львівських акторів у «Галицьку Каліфорнію». У складі перших гастрольних труп були: подружжя Бачинських, А. Моленський, А. Бучацький, Ю. Нижанківський, А. Вітошинський, М. Юрчакевич, О. Концевич, О. Звіржинський, а з жінок – В. Лукасевич, К. Смолинська, Т. Клітківська, Ф. Морельовська і М. Альшер. Під час цих перших візитів репертуар був фактично таким самим, що й від початку заснування львівської української трупи: триактна комедія Д. Устияновича «Був кінь, да з'їздився», яка появлялася на сцені під назвою «Серце і воля». Із творів галицьких драматургів ставилася триактна комедія Г. Якимовича «Буонаротті, або Завстиджена зависть», драма «Федько Острозький» О. Огоновського за музикою М. Вербицького. При цьому решта вистав були в основному переробками або перекладами із польської, німецької, австрійської, французької класики. Більше того, репертуар в основному був укладений не з найкращих зразків світової драматургії, але все таки за моделлю, витвореною в європейських театрах. Українська трупа О. Бачинського також зіграла кілька вистав у Дро-

гобичі та Стрию у 1869 р., а А. Моленцький вперше поставив на сцені історичну драму «Ольга» А. Яблоновського на музику І. Воробкевича [6].

У 1873–1874 рр. театральна трупа О. Бачинського виступала в Дрогобичі серед широкої публіки, зокрема гімназистів, серед котрих був і І. Франко. Варто зауважити, що для студентів ціни на квитки були завжди нижчими. Саме у цей час за дорученням О. Бачинського І. Франко переклав для репертуару трупи оперету «Осада корабля» І. Зайца, «Марнотратник» Раймунда, а також переробив мелодраму «Прекрасна Єлена» Оффенбаха. Трохи пізніше І. Франко переклав для трупи оперету «Пенсіонерка» Г. Сутєє і почав перекладати «Урієля Акосту» Гуцкова. Це був час, коли письменник так чи інакше долучався до гастролей українського народного театру не тільки в Дрогобичі, але й Галичині загалом. Натомість львівська німецька трупа закрилася ще у 1872 р. у зв'язку із нестачею глядача [6].

На жаль, ми не маємо достовірних відомостей про ранні гастролі польського, німецького чи єврейського театрів у тогочасному Дрогобичі. Щоправда, Р. Пилипчаку вдалося з'ясувати що станом на 1866 р. у Галичині гастролювали у 1866 р. сім польських труп: дві постійні (львівська і краківська) і п'ять мандрівних: К. Лобойка, Ю. Бенди, Юзефа (чи Ігнація?) Каліцінського, М. Круліковської і П. Возняковського [12].

Дуже часто у Дрогобичі відбувалися театральні вечори із танцями винятково благодійного значення, щоправда, за своїм масштабом мали винятково локальний характер. Так, 15 березня 1884 р. в останню «запустну» неділю в дрогобицькій театральній залі за кошти фондів дрогобицької пожежної охорони відбувся вечір театралізованих танців, який приніс доходу 30 злотих 38 грошей. Усі отримані від квитків кошти були вручені начальникові пожежної охорони, а далі спрямовувалися на користь загального розвитку пожежної безпеки міста [XLII].

Щоправда, починаючи від 1880-х рр., у місті розпочалася епоха масштабних гастролей відомих і провінційних театрів Королівства Галичини і Лодомерії. Окремі вістки про місце проведення театральних вистав отримуємо із періодики 80-х рр. XIX ст. Так, ще у 1877 р. вистави львівського театру відбувалися в Дро-

гобичі у приміщенні «міського павільйону» [XVII], однак точне місце його розташування поки що не вдалося локалізувати.

Найбільшою популярністю у Дрогобичі користувався львівський театр товариства «Руська бесіда», який тут часто іменували «українським народним театром зі Львова». 31 грудня 1884 р. під керівництвом І. Біберовича театр приїхав у Дрогобич дорогою із Перемишля. Це була перша народна мелодрама і перше театральне дійство на тему життя гуцулів, з якою знайомилися дрогобичани. Драма «Гуцульська дебра» складалася із чотирьох актів, і виконувалася в українському тексті, при цьому переклад та обробку здійснив відомий український актор, а згодом і директор театру «Руська бесіда» – Т. Гембицький (15.01.1842–23.01.1908). Постановка відбувалася під музику українського композитора С. Воробкевича. Зі слів редактора «Газети Наддністрянської» Е.-Л. Солецького, «громадськість була переконана, що театр отримує, як завжди гостинне визнання та прийом» [XIII]. Таким чином, приїзд театру «Руська бесіда» до Дрогобича у 1884 р. позиціонувався як стала культурна традиція.

Упродовж 1–15 січня 1885 р. львівський театр «Руська бесіда» під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького зіграв у Дрогобичі кільканадцять театральних постановок, які журналісти охарактеризували, як такі, що мають «чудові мистецький стиль і старанну гру артистів» [XXXIII]. Щоправда Е.-Л. Солецький як дрогобицький журналіст зауважив, що у зв'язку із Різдвяними святами українська національна громада все ж доволі спорадично відвідувала вистави, переймаючись більшою мірою особистими справами. Водночас він також висловив надію, що після завершення свят українці більш масово відвідуватимуть театральні вистави, виявляючи тим самим своє бажання бути «прив'язаними до вітцівської української музи» [XXXIII].

Театральні виступи у Дрогобичі під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького організовувалися до березня 1885 р. Е.-Л. Солецький констатував, що популярність українського театру стрімко зростала, при цьому прибутки були еквівалентними їй. Так, найбільше коштів надійшло до каси театру саме в Перемишлі, Дрогобичі та Стрию. Із середини березня 1885 р. театр упродовж 2-х місяців грав вистави у Бродах. Побутувала думка, що театр «Руської бесіди» був важливим для українців передов-

сім із патріотичних причин. Урешті у справі зростання його популярності важливу роль відіграла польська і єврейська національні громади, які, зі свого боку, активно купували квитки на вистави. Навіть зауважувалося, що доля українського театру, незважаючи на крайову субвенцію від держави, значною мірою залежала від реалізації квитків саме польським та єврейським глядачам [XXXV]. Будучи соціалістом та другом І. Франка, редактор дрогобицької газети Е.-Л. Солецький навіть висловлював докір українському духовенству та інтелігенції за те, що так мало підтримують розвиток цього театру, «шукаючи поміж себе ворогів» [XXXV]. На думку журналістів, маючи серйозних керівників І. Біберовича та І. Гриневецького, чудову гру акторів і широкий репертуар, український театр заслуговує на більш розлоге мистецьке визнання, у тому числі і в середовищі українців. Врешті театр «Руської бесіди» намагався брати до постановки на сцені твори, не тільки відомих українських геніїв, наприклад, І. Франка, а й польських письменників, зокрема М. Балуцького. Особливою популярністю користувалися комедії українського письменника Г. Цеглинського «Батько на заручинах» та «Соколики», від яких публіка «не могла відвести погляду», позаяк бачила на сцені реальні і водночас саркастичні сцени із власного українського соціуму. Зі свого боку, польська інтелігенція прохала керівництво театру «Руська бесіда» також організувати ці постановки у польськомовному варіанті. Цікаво, що за гастролями театру «Руська бесіда» уважно слідкувала дрогобицька громада, адже публікувалися травневі дописи і про виступи артистів у Золочеві 27 квітня 1885 р. Прощаючись із театром у Бродах, глядачі проводжали кортеж гастролерів із вигуками «До зустрічі!» [XXII]. Натомість золочівська громада більш прохолодно зустрічала артистів, часто навіть «дуже холодно» через слабку явку глядачів [XXII]. Через це артисти змушені були фактично організувати вистави за власні кошти. Після цього театр вирушив до Тернополя [XXII]. Також дрогобичани стежили за звістками про наступні гастролі театру – у вересні 1885 р. у Станіславові, а у жовтні – у Львові [XXXIV].

5–9 березня 1886 р. театр «Руська бесіда» виступав у Дрогобичі під тим же керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького, які цього разу представили глядачам кілька нових драм.

При цьому 6 березня було презентовано зовсім новий проєкт «Великий незвичайний маскарад». Графік вистав передбачав виступи кожного вівторка, четверга, суботи і неділі, відтак усі національні громади Дрогобиччини мали можливість вповні насолодитися не тільки чудовою грою українських акторів, але й власною музикою театру [XXXVI].

У другій половині XIX – на початку XX ст. окрему сторінку історії театрального життя Дрогобича складала щорічні Шевченкіани [4], які розвивалися безпосередньо під впливом перекладів творів Т. Шевченка здійснених силами І. Франка, Е.-Л. Солецького та інших літераторів. Врешті саме під впливом різномовних перекладів творів Кобзаря зароджувалися тісні контакти українських, польських та єврейських інтелектуалів довкола популяризації ідей Шевченка, котрі так чи так об'єднували різні національні громади нафтового басейну, в тому числі і на сцені театрів. Так, 1 квітня 1886 р. Е.-Л. Солецький публікує докладний опис урочистостей організованих національними громадами Дрогобича на честь 25-х роковин від дня смерті Тараса Шевченка [XVI]. Як виявилось, заходи у Дрогобичі відбувалися 31 березня 1886 р. за тісної підтримки львівського комітету українського народного театру під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького. Кошти від квитків театральної вистави були спрямовані на призначення стипендії ім. Тараса Шевченка. У програмі заходу І. Гриневецький виголосив вступне слово, у якому із запалом виголосив історичну тяглість української культури і зв'язок усього українського народу із Т. Шевченком. Далі розпочався I-й акт за твором «Назар Стодоля», за ним у програмі було передбачено пісенний номер артиста К. Ласковського, який заспівав «Замовкли торбани». У третій частині заходу І. Біберович виголосив славнозвісну «Причинну» Т. Шевченка. Наступними у програмі були продемонстровані твори «Батько на заручинах», а зведений хор під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького заспівав «Заповіт» Т. Шевченка. Е.-Л. Солецький зауважив, що театр Дрогобича був переповнений, адже на свято зійшлися громадяни не тільки міста, але й найближчих сіл. Урешті на театральній сцені посеред квітів помістили великий портрет Т. Шевченка, який, зі слів Е.-Л. Солецького, настільки підняв силу духу і захоплення у залі, що здавалося «...немовби сам Тарас Шевченко керу-

вав театральним хором..., благаючи аби ми усі “єдналися і браталися”!» [XVI]. Автор також зауважив, що у Дрогобичі ще не було такого заходу, який би налічував понад 300 осіб різного соціального стану «від кожуха до шляхтича», що явно засвідчувало збільшення популярності гасел Т. Шевченка серед населення Дрогобиччини, тим самим заохочуючи його до нового способу життя, «...здавалося що заповіт Шевченка міг здійснитися ще за наших часів» [XVI; 4]. Закінчилися урочистості виголошенням привітальних телеграм на честь Т. Шевченка.

Як виявилось, театр «Руська бесіда» впродовж усього квітня 1886 р. мав стабільний аншлаг у Дрогобичі та Бориславі, а наступні гастролі театру відбувалися у Калуші [XXXVII]. Е.-Л. Солецький переконливо констатував, що завдяки родинам Біберовичів, Гриневецьких, Осиповичів та Стефураків театр отримав ще ширше визнання. При цьому важливу роль у розвитку театральних гастролей відіграла субвенція від крайового сейму. Урешті Е.-Л. Солецький вкотре наголосив, що з дивом споглядає, як українська національна громада практично не цікавиться долею театру, не кажучи вже про самі вистави. Редактору було дивно передовсім і через те, що театр «Руська бесіда» був українським і мав за мету «не стільки отримати державну субвенцію від сейму, скільки пробудити народні почуття в рідного українського народу» [XXXVII]. Врешті переважна більшість глядачів на Дрогобиччині були представниками польської або єврейської громад. Українській інтелігенції журналісти в один голос бажали «позбутися театральної апатії», адже від відвідування театру залежала передовсім його загальноукраїнська ідея [XXXVII].

Також журналісти дрогобицької преси завжди намагалися повідомляти мешканців Дрогобиччини про театральні події Галичини та світу загалом. При цьому, окрім позитивних новин, окрему рубрику складала некрологія щодо відомих та маловідомих артистів театру. Щоправда, гіркі новини часто доходили до мешканців міста із значним запізненням. Так, лише у червні 1886 р. дрогобичанам було повідомлено про смерть відомого артиста і директора польського театру у Львові Я. Добрянського. У некролозі подавалися відомості про біографію театрала. Цікаво, що, починаючи від 1841 р., Я. Добрянський стає журналістом «Львівської газети», у якій веде рубрику театральної критики.

Впродовж 1875–1886 рр. керував польським театром у Львові, який неодноразово виступав і в Дрогобичі. Свого часу Я. Добрянський вчителював у родині графа Сапіги, відтак його вихованцем був відомий А. Сапіга, котрий долучився до розвитку Трускавця, як курорту, а відтак завжди запрошував польський театр до гастролей у курортному містечку [II].

1 жовтня 1886 р. Е.-Л. Солецький опублікував некролог про іншого польського артиста театральної та музичної сцени Я. Круліковського, який був добре відомим у Дрогобичі, позаяк мав кілька виступів під час своєї кар'єри. У спогаді згадувалося, що відомий польський артист помер у Варшаві 12 вересня 1886 р. після важкої і тривалої недуги. Фактично Я. Круліковського позиціонували, як учня варшавської і водночас люблінської драматичних театральних шкіл. Урешті серед його наставників були співак варшавського театру Мушинський та керівник люблінської трупи Хелковський. З 1846 р. Я. Круліковський працює артистом варшавської трупи, з якою виступає на теренах Краківщини та Львівщини. Зокрема, на теренах «Галицької нафтової Каліфорнії». Я. Круліковського публіка запам'ятала передовсім у ролі Францішка Мора у виставі «Грабіжники» [III].

Серед найбільш популярних гастролерів театру в Дрогобичі була трупа театру панів Лінковських, з якими разом виступала польська актриса Шиманська. З цього приводу у жовтні 1886 р. преса повідомляла дрогобичан про його найближчий виступ у місті, щоправда, із сарказмом застерігала про необхідність належної організації виступу із боку міської влади. Як виявилося, поблизу концертної зали працював буфет, у якому глядачі часто проводили час, розпиваючи пиво та горілку із запаленими цигарками в руках. Сморід від цигарок постійно заважав не тільки глядачам у залі, але й артистам. Відтак журналісти просили міську поліцію заздалегідь проконтролювати діяльність буфету, а також забезпечити його закриття під час виступу. Врешті траплялися випадки, коли пан староста Дрогобича дозволяв собі через ці незручності вигукувати посеред зали німецькою «Ich lasse euch All emit 15 Gulden Strafe überpelzen» [XXIX]. Мова, безумовно, йшла про штрафування порушників дисципліни. Ті, хто розумів, про що йшлося, були не раді таким вигукам, а ті, хто не розумів, ще більше нервували, адже бездіяльність поліції і ці ви-

гуки дратували під час гри акторів. Правда, усі добре розуміли, що такі вигуки зовсім не впливали на тих, хто любив запалити цигарку в буфеті чи поряд із глядацькою залою, тому між глядачами часто виникали каверзні дискусії безпосередньо у залі [XXIX]. Ці здавалося б скупі інформативні повідомлення дрогобицької преси дають змогу реконструювати рівень організації театральних вистав у провінційному середовищі громадян. З іншого боку, це були свідчення про епоху становлення театральної культури в Дрогобичі.

Варто зауважити, що з теренів Дрогобиччини бере початок окрема театральна труппа, організована представниками відомого роду Попелів. Так, 1 січня 1887 р. «Наддністрянська газета» Дрогобича повідомила громадськість краю про те, що І. Попель разом із К. Ляковським та П. Попель, які були знаними артистами в українському театрі «Руська бесіда» у Львові, заснували власну театральну труппу для організації оперних вистав. До труппи входили 30 осіб, численні декорації і нова гардеробна. Врешті це була перша театралізована труппа, створена з вихідців із Дрогобиччини. Перший виступ був запланований саме в Дрогобичі впродовж усього січня 1887 р. Режисером було обрано К. Ляковського [XVIII]. Під час січневих виступів в Дрогобичі журналісти повідомили, що ця труппа позиціонується як труппа польського театру Й. Попеля, якою режисує К. Ляковський. Оскільки театр був щойно створений, публіка зауважила й серйозні недоліки. Зокрема те, що частина молодих артистів часто зверталася до будки суфлера, у зв'язку з цим «жовта преса» саркастично рекомендувала вивчати слова на пам'ять. Хоча загалом значення появи і перших гастролей цього театру в Дрогобичі були очевидними. Врешті на початку січня 1887 р. у Дрогобичі також виступав інший і більш відомий артист від львівської польської оперної труппи Ю. Мишковський із виставами «Віцку і Вацку» та «Дзвони корневільські» [XXXI]. Тобто публіка міста одразу звертала увагу на професіоналізм артистів сцени, адже могла порівняти їх вистави з виступами інших труп регіону. Відтак після завершення перших виступів в Дрогобичі театр Й. Попеля вирушив до Жовкви, щоправда отримав додаткову критику від дрогобицької публіки, мовляв: «після кількох невдалих проб, зичимо цьому новому театру дещо жвавішої дирекції і режисури, а

також тихішого суфлера та голосніших артистів, і насамкінець кращого гардеробу і декорацій» [XXXII]. Цілком можливо, що польських артистів, які від'єдналися від українського театру «Руська бесіда» і утворили власний театр оперети, який розпочали виступами у Дрогобичі, журналісти «Наддністрянської газети», яка, зі свого боку, мала соціалістичний характер та виявляла лояльне ставлення до української культури підтримували мало. Врешті тема поки залишається невивченою.

На початку вересня 1887 р. дрогобицька громадськість з цікавістю стежила за галицькою співачкою С. Зінкевич, яка відпочивала у Трускавці. Серед іншого повідомлялося, що артистка прагнула дати концерт із музичним супроводом, але у зв'язку із тим, що на виступ зібралася в основному єврейська національна громада місцева, піаністка пані «Ф.» відмовилася супроводжувати музикою виступ С. Зінкевич. Таким чином, через «міжнаціональну позицію піаністки» концерт таки не відбувся. Натомість журналісти Дрогобича запрошували відому співачку виступити найближчим часом на дрогобицькій сцені, мовляв у Дрогобичі менше «розмаїтих людей, більше умов для акомпанування, хоча й менше таких знаних артистів» [XX]. Це був радше колоритний випадок курортного Трускавця, до якого з'їжджалося публіка із числа семітів та і антисемітів. Натомість у Дрогобичі таких казусів поки не виявлено.

Дуже часто на театральній сцені Дрогобича власні концерти давали й відомі єврейські піаністи та співаки. Так, 3 вересня 1887 р. у Дрогобичі концерт Г. Шаліта організували у парі із дрогобицьким співаком Ю. Апфелем. Театральна зала Дрогобича була переповнена, адже артист мав насичену європейську програму. Так, у першій частині звучали твори Моцарта, Мендельсона, Понхіеллі, зокрема, романс із опери «Gioconda». Й. Апель заспівав твір Шарля Франсуа Гуно «Пісня про весну». У другій частині прозвучали твори Ф. Шопена – «Im promote as dur», Ференца Ліста – «Rossignol», Фроманталя Галеві – арія із опери «Єврейка» та ін. Публіка дякувала артистам бурхливим оплесками, при цьому зауважувалося, що концерт припав до снаги навіть поодиноким «антисемітам», які уважно стежили за розвитком сценарію програми [VI].

Як і в наш час, у XIX – на початку XX ст. дрогобицька публіка з усією уважністю стежила за життям відомих артистів чи музикантів, їхніми успіхами та невдачами, ба більше того, навіть особистим життям чи кар'єрою. Наприклад, коли відомий скрипаль Ю. Кнехт переїхав до Відня у 1887 р., усі розуміли що його кар'єра стрімко зросла після тривалого становлення на театральних сценах Чернівців, Станіслава, Львова та ін. Врешті його шанувальники не могли повірити, що саме у Відні його запросили до відомого американського оркестру у Бостоні. Врешті усіх цікавили реалії життя скрипаля. Як виявилось, граючи ще у Відні в оркестрі Вільгельма Геріке, Ю. Кнехт отримував під час своїх гастролей Північною Америкою гонорар у розмірі 4 000 американських доларів, без урахування річних пенсій і оплати подорожей [XIX].

На початку лютого 1888 р. журналісти із радістю повідомляли дрогобичан про заплановані більш тривалі вистави українського театру «Руська Бесіда», які мали розпочатися наприкінці лютого. Відзначалося, що хоча статус театру у більшості випадків позиціонується як провінційний, він, проте, нічим не поступається професійному, адже володіє унікальними мистецькими декораціями, талановитою грою артистів і фаховою режисурою [XXXVIII–XL]. Втім театр розпочав «бавити дрогобицьку публіку» лише з 10 березня 1888 р., адже підготовка на приїзд була тривалішою за попередні роки. Цього разу до міста приїхали аж 36 членів трупи, які презентували абсолютно нові твори відомих українських письменників, нові музичні твори, оперні постановки, і, щонайважливіше перекладені драматичні і комедійні твори європейських письменників. Зауважувалося, що ключовою частиною виступів була музика, а мистецький ефект надавали сучасні для тої доби декорації із малюнками авторства відомого декоратора львівського театру Скарбка – О. Дюлля. Особливо презентабельними були костюми артистів – максимально наближені до історичних епох, що реконструювалися у виставах. Програма виступів включала 12 вистав, серед яких комічні опери: «Циганський барон», «Дзвони в Корневіллі», «Весела війна», «Зелена віспа», «Gasparone», «Запорожець за Дунаєм» та ін. Загалом театральна зала міста на усіх виставах акторів була вщент переповнена, що свідчило про збільшення числа шанувальників

«Руської бесіди» на теренах «Галицької Каліфорнії» серед представників усіх національних громад [XXXVIII–XL]. Також польські журналісти соціалістичної «Наддністрянської газети» повідомляли про особливий дух патріотизму в усіх виставах театру, які запалювали українських глядачів до єднання у щоденному житті. У зв'язку із численним попитом на вистави українського театру артисти залишилися у Дрогобичі на гастролях до середини квітня, після чого вирушили до Стрия. Особливу увагу привертала артистична майстерність учнів Й. Гриневецького: зокрема артистичні родини Клішевських, Рожичів, Осиповичів, Стечинських, Плошевських та ін. Із молодих артистів цієї театральної школи авторитет здобув голос та театральні здібності п. Яновича. Врешті усім було зрозуміло, що державні субвенції, які вкладалися з боку сейму у розвиток українського театру, були передані у потрібні руки, адже український театр став відомим поза межами Східної Галичини [XXIV]. 15 квітня 1888 р. театр все ж вирушив до Самбора, де було заплановано кілька вистав. Українці Дрогобича вважали, що вистави театру «Руська бесіда» є найкращим способом відпочити від буденного життя і замислитися над своїм майбутнім. Натомість журналісти визнавали і той факт, що, незважаючи на те, що театр «Руська бесіда» був українським, він однаково припадав до душі і полякам, «а ті хто вважав по іншому чи зневажав театр або українців узагалі, той значить мав у собі злі помисли та волю, або попросту не володів справжньою інформацією про добросусідські стосунки між поляками та українцями в краї і Дрогобичі зокрема» [XV]. Уважалося також, що з тими, хто розпалював такі міжнаціональні сумніви, «узагалі було важко розмовляти чи роздумувати над чимось» [XV]. Врешті показовим був той факт, що на вистави «Руської бесіди» у 1888 р. приходило значно більше польської публіки, яка разом із українцями радо вітала акторів.

Дрогобичани, які цікавилися театральним життям в Галичині, слідкували і за новими виданнями книжок, які відображали репертуари тогочасної театральної моди. Так, на початку жовтня 1888 р. в дрогобицькій пресі було опубліковано інформацію про свіже видання книжки «Бібліотека аматорських театрів» друкарні Г. Альтенберга (раніше Ф.Г. Ріхтера), у котрій було опубліковано «Монологи» із семи окремих творів у зошиті № 1, та ко-

медію «Про Юзя» в одній дії авторства М. Балущького. Вартість цього збірника драматичних та комедійних текстів для театральної постановки становила 40 крейцерів [V]. Такого виду видання спонукали театральних режисерів до швидких темпів постановок і додавали зручності під час репетицій в програмі гастролей. З іншого боку, шанувальники театру тим самим могли спостерігати за змінами репертуарів.

За кількістю та масштабами гастролей в Дрогобичі театру «Руська бесіда» дещо поступався польський театр, який компенсував театральні попити переважно за рахунок локальних театралізованих ініціатив гімназії та польських організацій. Так, культурно-мистецьку палітру доповнювала діяльність польського товариства «Лютня» (1901), в якому, окрім хорових, музичних колективів, діяли ще й театральні. Врешті кожна громадська організація, незважаючи на національну спрямованість, з метою самоутвердження та засвідчення свого існування прагнула мати драматичний гурток.

Одним із найвідоміших гастролерів у Дрогобичі був польський театр пана Дерінга (Дорінга). Так, у листопаді 1888 р. польський театр гастролював у Дрогобичі у тій же залі, що й свого часу театр «Руська бесіда». Щоправда, журналісти помітили низьку зацікавленість виставами цього театру з боку міської публіки, адже ті, хто бачив вистави, незважаючи на брендovu марку театру, все ж були незадоволені. Різка критика була спричинена кількома факторами: некваліфікованою грою артистів, неякісними декораціями та музикою, а також відсутністю сценічного апарату. Тому преса із сарказмом повідомляла, що дрогобичанам найбільше запам'ятався «хлопчина, який із сльозами на очах розповсюджував афіші театру з проханням заплатити хоча б кілька центів, щоб мати бодай якісь кошти на виїзд із міста» [XXX]. Очевидно, такі ознаки були властиві більшості мандрівних театрів тієї доби, які заробляли на проживання фактично за рахунок гастролей. З іншого боку, бачимо, що у часи І. Франка публіка з усією серйозністю спостерігала за театральними пропозиціями керівників театрів, у зв'язку із чим одним дарувала овації, а іншим – жорстку критику. Це була свого роду і непровінційна форма конкуренції серед усіх театрів, які так чи так прагнули розвиватися у напрямі великої сцени.

Окрему сторінку розвитку театрального життя Дрогобича складає єврейський театр, який у своїх витоках також мав характер мандрівного, адже виступав із гастрольями, при цьому значно рідше за український та польський. Так, у січні 1889 р. єврейський театр під назвою «Краківське товариство театральне» під керівництвом директора Х. Трайтлера презентувало власну програму. Незважаючи на своєрідний стиль та «жаргон мови» акторів театру, дрогобицька публіка із захопленням відвідувала його вистави. Особливі овації отримував актор Шорр, який настільки майстерно передавав зміст і драматизм своїх ролей, що позиціонувався, як «вроджений артист із середовища інтелігенції» [XXVIII]. Критики звертали увагу на те, що цей особливий артистичний «жаргон» артистів єврейського театру дуже близько сприймали прості глядачі із середовища єврейської національної громади Дрогобича, які розуміли усі словесні звороти і традиційні висловлювання. Врешті увага до цих вистав була настільки потужною, що Е.-Л. Солецький побажав українцям і полякам брати приклад із таких масових відвідин власного національного театру, як це було у випадку із єврейською публікою. З іншого боку, виступи єврейського театру були менш зрозумілими для представників інших національних громад міста, які практично не володіли діалектом і «жаргоном» єврейської спільноти тому майже не відвідували цих постановок [XXVIII].

Січень 1889 р. водночас став для дрогобичан до певної міри скорботним у плані театрального життя, адже дрогобицька преса із жалем повідомляла про смерть відомого актора, режисера і співзасновника українського театру «Руська бесіда» – І. Гриневецького (народився 24 червня 1850 р. у Сяноку), який неодноразово приїжджав до міста із гастрольями. Як виявилось, режисер довгий час хворував на нервові розлади та через важку хворобу помер у Перемишлі 25 січня 1889 р. Друг І. Франка і дрогобицький журналіст Е.-Л. Солецький писав: «українське драматичне мистецтво, і передовсім українська сцена втратила інтелігентного артиста повністю посвяченого керівництву театру. Честь його славній пам'яті!» [I]. Разом із іншими редакторам галицьких газет, зокрема «Діла», Е.-Л. Солецький від імені дрогобицької редакції долучився внеском у 10 злотих ринських на поховання пам'ятника відомому театральному діячові Галичини [XXV].

Особливого колориту театральне життя міста набуло під час чергових роковин Тараса Шевченка. Перша публічна в історії міста 29-та річниця з дня смерті Тараса Шевченка святкувала-ся в Дрогобичі у вівторок 11 лютого 1890 р. у гімнастичному залі товариства «Сокіл» [XXI]. Головний редактор газети «Новий Дрогобицький кур'єр» А. Мілерович опублікував інформацію про хід цього святкування, назвавши Т. Шевченка «великим українським кобзарем», подаючи принагідно і коротку біографічну довідку про нього. На його думку, одним із перших перекладачів його творів на польську мову був Л. Совінський («Гайдамаки», «Наймичка» та ін.). Як виявилось, ініціатором загальноміського святкування був поважний в сфері мистецтва та знаний директор українського театру «Руська бесіда» І. Біберович, який зобов'язав передати усі добродійні надходження, виручені в часі святкувань, на користь убогої родини світлої пам'яті поета [XXI]. У вступному слові І. Біберович звернув увагу слухачів на особливе значення творчої спадщини Т. Шевченка, підсилюючи, особливими театральними жестами та риторикою, його вклад у розвиток української пісні, літератури і слов'янської культури зокрема. Після короткої промови весь персонал театральної трупи виконав кантат з репертуару композитора А. Вахнянина. Згодом увазі глядачів було представлено народну оперету І. Котляревського «Наталка Полтавка» у супроводі добре знаних в Галичині мелодійних пісень «Видно шляхи полтавські», «У сусіда все щасливе», «Я люблю Петруся» та ін. Урочистий концерт завершився мініатюрною постановкою українського актора та театального художника В.-К. Плошевського (поляк за національністю), під час якої було презентовано образ Т. Шевченка викладений вогниками, які тримали актори. Журналісти відзначали, що серед польських гостей концерту було лише кілька гімназистів та інтелігентів. Натомість українська громада практично повністю заповнила зал [XXI].

Окремою темою для театралізованих постановок в Дрогобичі слугувало січневе повстання проти Російської імперії, 36-річниця якого відзначалася в Дрогобичі і на рівні громадських товариств, об'єднаних довкола програми Товариства «Сокіл». Так, упродовж 1–2 лютого 1899 р. в залі Товариства «Сокіл» на вул. Панській, за стараннями місцевого академічного осередку «Gwiazda»,

було підготовлено святкову програму «Академічний бал» із прем'єрою театральної вистави «Жертви з 1863 р.» [IV]. Під час урочистостей декламувалися вірші, співались патріотичні пісні спрямовані на виховання патріотизму серед молодого покоління. Цікаво, що, окрім увіковічення пам'яті про повстання, під час урочистостей молодь Дрогобича збирала добродійні кошти для підтримки просвітницької діяльності польсько-української бурси в Дрогобичі. Для цього навіть було запрошено окремий комітет, до якого увійшли заможні дрогобичани ксьондз Цетнарський, о. Кміт, професор А. Луцик, д-р Майхрович, суддя Мачек, бургомістр К. Охримович, райця Панеш, д-р Пельчер, реєнт Стрончак і віце-маршалок Вішнєвський [XLIII]. Врешті мета вечора була спрямована на консолідацію історичної пам'яті між українцями та поляками щодо неправомірної політики Російської імперії.

Особливо показовим є театральне життя українських товариств. Сценічні дійства приурочувались переважно до світських, релігійних свят. Часто вони проходили з благодійною метою: на підмогу вбогим студентам, школярам. Усі театральні гуртки на ранній стадії існування були музично-драматичними. Виникали вони здебільшого на ґрунті домашнього музикування, або при невеликих хорових об'єднаннях. Особливою увагою театр користувався серед студентської молоді. «...Так, драматичний гурток учнівської молоді “Бурси Св. Івана Хрестителя” в 1898 році зіграв у Дрогобичі виставу “Москаль-чарівник”. У 1908 р. товариство “Сокіл” поставило січово-сокільську комедію Л. Лопатинського “Пожежа”, а товариство “Січ” у 1913 р. – виставу “Степовий гість”» [8].

Під впливом дрогобичан у 1909 р. східницька філія товариства «Просвіта», відкрила власну читальню, а згодом і аматорський драматичний гурток. З цього приводу учитель гімназії і фольклорист О. Роздольський написав і видав «Порадник для аматорських вистав». Цю книжечку східницькі просвітяни також просили надіслати для потреб читальні, а витрати «вписати на рахунок читальні. Назване за післяплатою не оплатить ся посилати. Просимо долучити кілька чеків» [9].

Були випадки, коли дрогобицька інтелігенція організувала студентські театри, зокрема під час літніх канікул. У 1910 р. при гімназії ім. Франца Йосифа I в Дрогобичі було організовано

перший літній табір для бідних гімназистів в с. Урич, де розміщений середньовічний замок Тустань. Окремим заняттям студентів під час літніх вакацій були концертні і театралізовані постановки. Так, 15 липня 1910 р. вихованці табору виступали також з концертом в народній школі [21] с. Східниця. Керівництво цієї школи запросило учнівський хор і музикантів до участі в спільному концерті, присвяченому вшануванню 500-річчя перемоги в Грюнвальдській битві. У концертній програмі брала участь навіть дружина професора О. Коллера, яка виконувала музичний твір на цитрі. Також дрогобицькі гімназисти взяли участь у театральній мініатюрі «Wóz Drzymały».

Вистави неодноразово ставили в читальні «Просвіти» на вул. Зваричькій. Цей самодіяльний театр навіть давав свої вистави за межами міста. Скажімо 1911 р. у Стебнику відбулася вистава «За сиротою Бог з калитою». Плідно працював аматорський драматичний гурток при Народному домі під управою о. А. Рудницького, який в 1910 р. з успіхом відіграв виставу «Хата» за селом». Окружний відділ товариства «Взаємна поміч українського вчителства» навесні 1913 р. організував на честь І. Франка, на якому був присутній поет. Під час святкування глядачі подивилися його «Украдене щастя» [8].

Достеменно не відомо, чи діяла в Дрогобичі стаціонарна сцена для гастролуючих театрів чи які саме сцени використовувалися, окрім товариства Сокіл, гімназії чи торгової зали, що напроти теперішнього театру. Натомість достеменно відомо, що згідно з телефонною книгою абонентів Галичини 1912 р. [XXVI], вдалося встановити, що у приміщенні теперішнього театру імені Ю. Дрогобича діяло українське кредитне культурно-просвітницьке товариство (кооперація) «Народний дім» («Народный Домь»), що розташовувався за адресою площа Смолки, 1/1 (сучасний другий поверх адміністративного приміщення дрогобицького театру) [3; 11; 13; 20].

Театральні гастролі більш-менш стабільно організовувалися в Дрогобичі фактично до початку I світової війни, при цьому більшість заходів припадали на весну, а особливо у традиційний період річниць Тараса Шевченка. Так, 15 березня 1914 р. за старанням проводу українського студентства й артистів театру «Руська бесіда» в Дрогобичі було організовано Ювілейний вечір, при-

свячений 100-річній річниці від дня народження Т. Шевченка [XLI]. 4 квітня 1914 р. головний редактор польськомовної газети «Дрогобицький тиждень» Т. Осуховський опублікував ґрунтовну статтю, в якій повідомляв громадськість Дрогобиччини про найрізноманітніші святкування 100-річного ювілею, які відбувалися на теренах усєї історичної України [XXVII]. Як виявилось, масштаби організованого загальноукраїнського святкування не мали жодних культурних чи політичних кордонів, адже програма святкування підтримувалася одночасно різними політичними партіями. За даними журналістів, 9 березня 1914 р. Шевченкіана одночасно розпочалася по всій Україні, яка в обох імперіях налічувала близько 30 мільйонів українців. На думку автора, рубрики «доля Т. Шевченка була важкою і нещасливою, щоправда ця доля не зламала у нього поетичного духу, навпаки його поезиї та витвори музи виплекали ідеї братерства, соціальної рівності, милосердя і свободи, без яких людство не може просто на всьому жити у Світі» [XXVII]. На думку редакції дрогобицького тижневика, саме «Кобзар» виданий у 1840 р. та «Гайдамаки», які з'явилися згодом, охопили практично всю «Русь». У цих двох творах автор глибоко відчуває людську долю, аналізуючи при цьому причини цього зла, яке причаїлося в соціальній нерівності: станових привілеях та підданстві простого народу [XXVII]. На думку редактора тижневика, навіть рядовий поляк, читаючи історичні твори Т. Шевченка «Тарасова ніч» та «Гайдамаки», відчуватиме жаль до поета та його народу [XXVII]. Водночас автор рубрики вважав, що «при написанні своїх творів Т. Шевченко послуговувався виключно переказами простого народу, який у свою чергу не відрізняв барських конфедератів від розбійницьких банд, які ширилися Україною, грабуючи її терени» [XXVII]. Як бачимо, з одного боку польські журналісти займали нейтральну позицію в оцінці ідейного змісту творчості Т. Шевченка, часто позиціонуючи визвольні змагання українського народу, винятково, як антипольські, а не визвольні. Щоправда, журналісти чітко визнали, що Т. Шевченко у своїх творах не закликав до нової війни між поляками та українцями, яка нічого не дасть у майбутньому, а навпаки до взаємного порозуміння між народами [XXVII].

Висновки. Таким чином, зародження театрального життя в Дрогобичі пов'язане передовсім із XIX ст. і переважно із гастролями відомих українських, польських та єврейських театрів, котрі приносили у міську культуру не тільки інтелектуальний простір сценічних манер і ментальної культури Львова чи Відня, але й спонукали міську публіку задуматися над створенням власних театральних труп, які могли б прагнули працювати на рівні із театром «Руська бесіда», театром «Скарбка» та ін. Щодо глядацького простору і шанувальників театральних вистав, то Дрогобич явно не поступався Львову, адже в його міському просторі проживала інтелігенція не тільки із числа академічних установ, але й з фінансових концернів нафтового бізнесу, які добре розумілися, коли варто просити артистів «на біс». Врешті численні критичні репортажі про театральне життя міста з боку Е.-Л. Солецького це засвідчують безпосередньо. Фактично із початком війни театралізовані вистави на Дрогобиччині перестають володіти сталими програмами. Натомість воєнні гастролі, зі свого боку, отримують зовсім інше призначення, яке часто мало забарвлення гасел до припинення вогню і людських втрат. Проте це інша хроніка, тепер вже тривожних театральних подій.

Перспективним напрямом дослідження є збір і аналіз усіх періодичних видань Дрогобича та регіону, які допоможуть ширше реконструювати розвиток театрального життя Дрогобича у зазначений період.

Джерела та література

- I. † Iwan Hryniewiecki / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1889. – № 3. – S. 3.
- II. † Jan Dobrzański // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 12. – S. 5.
- III. † Jan Królikowski // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 19. – S. 2–3.
- IV. Bał akademiczny // Kurjer Drohobycki : dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – 1899. – № 1. – S. 2.
- V. Biblioteka teatrów amatorskich / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 19. – S. 3.
- VI. Koncert Henryka Szalita / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 18. – S. 3.

VII. Korespondencye / Schodnica dnia 2 czerwca 1902 // Tygodnik samborsko-drohobycki : czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 23. – 1902. – S. 2.

VIII. Kronika / Z Schodnicy // Tygodnik samborsko-drohobycki : czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 32. – 1902. – S. 3.

IX. Kronika / Z Schodnicy // Tygodnik samborsko-drohobycki : czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 32. – 1902. – S. 3.

X. Kronika // Kurjer Drohobycki : dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu. – № 2. – 1899. – S. 2.

XI. Kronika: Feliks Kosiński // Kurjer Drohobycki : dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu. – № 5. – 1899. – S. 3.

XII. Kronika: W Schodnicy // Kurjer Drohobycki : dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu. – № 11. – 1896. – S. 2–3.

XIII. Lwowski narodowy teatr ruski / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 3. – Drohobycz, 1884. – S. 6.

XIV. Lwowskii narodowy teatr ruski p.z. J. Biberowicza I J. Hryniewieckiego / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 6. – S. 4.

XV. Lwowskii narodowy teatr ruski p.z. J. Biberowicza I J. Hryniewieckiego / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 8. – S. 4.

XVI. Na pamiątkę XXV. Rocznicy śmierci Tarasa H. Szewczenki // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 7. – S. 5–6.

XVII. Nadesłane // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 7. – Drohobycz, 1884. – S. 6.

XVIII. Pan Ignacy Popiel I Pan Laskowski oraz Paulina Popiel, znani artyści / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 1. – S. 6.

XIX. Pan Józef Knecht / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 19. – S. 3.

XX. Pani Zofia Sinkiewicz / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 17. – S. 3–4.

XXI. Rocznica T. Szewczenki // Nowy Kurjer Drohobycki : dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 4. – Drohobycz, 1890. – S. 3.

XXII. Ruski lwowski teatr narodowy / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 10. – Drohobycz, 1885. – S. 5.

XXIII. Ruski teatr narodowy lwowski / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 7. – S. 4.

XXIV. Ruski teatr narodowy lwowski pod dyrekcją p.p. Biberowicza I Hryniewieckiego / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 4. – S. 3–4.

XXV. S.p. Iwan Hryniewiecki / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1889. – № 4. – S. 4.

XXVI. Spis Abonentów c. k. sieci telefonicznych w Galicyi. Wydanie ogólne na rok 1912. – Lwów, 1912. – S. 192–195.

XXVII. Taras Szewczenko // Tygodnik drohobycki : organ niezawisły. – № 14. – Drohobycz, 1914. – S. 3.

XXVIII. Teatr czysto żydowski / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1889. – № 3. – S. 3.

XXIX. Teatr Linkowskich / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 20. – S. 4.

XXX. Teatr polski / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 22. – S. 4.

XXXI. Teatr polski J. Popiela / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 2. – S. 5.

XXXII. Teatr polski J. Popiela / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 3. – S. 3.

XXXIII. Teatr Ruski / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 2. – Drohobycz, 1885. – S. 4.

XXXIV. Teatr ruski / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 17. – Drohobycz, 1885. – S. 5.

XXXV. Teatr ruski narodowy lwowski / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 6. – Drohobycz, 1885. – S. 3.

XXXVI. Teatr ruski narodowy lwowski / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 5. – Drohobycz, 1886. – S. 3.

XXXVII. Teatr ruski narodowy lwowski // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 8. – S. 1, 5.

XXXVIII. Teatr ruski. Narodowy, lwowski pp. Biberowicza I Hryniewieckiego / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1887. – № 6. – S. 4.

XXXIX. Ruski teatr narodowy lwowski pod dyrekcją p.p. Biberowicza I Hryniewieckiego / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 4. – S. 3–4.

XL. Lwowski narodowy teatr ruski p.z. J. Biberowicza I J. Hryniewieckiego / Kronika miejscowa // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 6. – S. 4.

XLI. W niedzielę ... / Kronika // Tygodnik drohobycki : organ niezawisły. – № 11. – Drohobycz, 1914. – S. 3.

XLII. W ostatnią niedzielę zapustną / Kronika // Gazeta Naddniestrzańska : dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. – № 1. – Drohobycz, 1885. – S. 4–5.

XLIII. Wieczorek akademicki z tańcami // Kurjer Drohobycki : dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – 1899. – № 2. – S. 3.

1. Бермес І.Л. Український хоровий спів як соціокультурне явище : монографія / Ірина Лаврентіївна Бермес. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 432 с.

2. Бермес І.Л. Хорове життя Дрогобиччини першої половини ХХ століття в контексті духовного розвитку Галичини : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17. 00. 03 / Ірина Лаврентіївна Бермес ; НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2006. – 20 с.

3. Вуйцик В. Народний дім у Львові / Володимир Вуйцик // Вісник інституту «Украхідпроектреставрація». – Львів, 2004. – Вип. 14. – С. 164–165.

4. Грицак Я. Забутий польський перекладач Т.Г. Шевченка – Е.Л. Солецький / Ярослав Грицак // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2. (1995 – 1997). – С. 114.

5. Кузів Г. Культ Шевченка у Дрогобичі / Г. Кузів // Дрогобицьке слово. – 1942. – № 38/112. – 30 березня. – С. 3.

6. Матеріали до історії українського театру. Від витоків до початку ХХ ст. / НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2016. – С. 171–172, 187, 253.

7. Мельник Я. Бібліотека Івана Франка / Ярослава Мельник // Бібліотека Івана Франка: науковий опис : у 4-х т. – К., 2010. – Т. 1. – С. 13.

8. Михаць Р. Становлення професійного театру в Дрогобичі: історичний дискурс (до 75-річчя заснування Львівського академічного обласного музично-драматичного театру імені Юрія Дрогобича) / Роман Михаць // Молодь і ринок. – 2016. – № 3. – С. 157–160.

9. Нариси з історії Східниці / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет ; наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич : Коло, 2013. – С. 64–65, 90–91, 269–270.

10. Нахлік Є., Нахлік О. В інтелектуальній орбіті Івана Франка: Іван Копач / Євген Нахлік, Оксана Нахлік // Українське літературознавство. – 2011. – Вип. 74. – С. 164–165, 167.

11. Орлевич І. Боротьба між українофілами та русофілами за «Народний дім» у Львові / Ірина Орлевич // Вісник Львівського університету. – 2007. – Т. 7. – С. 339–358.

12. Пилипчук Р. Ранні театральні зацікавлення Івана Франка / Р. Пилипчук // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво. – 2006. – Вип. 6. – С. 7–13.

13. Сіромська Г. Фінансово-господарська діяльність «Народного дому» у Львові / Г. Сіромська // Слов'янський вісник (Рівненський державний гуманітарний університет, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету). – 2010. – Вип. 10. – С. 126–131.

14. Сов'як П. Дрогобицький аматорський театр (1890 – 1941) / Петро Сов'як // ДКЗ. – Дрогобич, 1995. – Вип. I. – С. 73–78.

15. Тимошенко Л. [Рец.] Горак Г., Гнатів Я. Іван Франко. Книга друга. Цілом нормальна школа. Львів, 2001 / Леонід Тимошенко // ДКЗ. – 2002. – Вип. VI. – С. 573–582.

16. Тимошенко Л. Спримітивоване франкознавство / Леонід Тимошенко // ДКЗ. – 2003. – Вип. VII. – С. 619–631.

17. Тимошенко Л. Праці Івана Франка про Дрогобич в контексті історіографічного досвіду XIX – початку XXI ст. / Леонід Тимошенко // «Там город преславний Дрогобич лежить...»: вибрані праці Івана Франка про Дрогобич / упор., передм. і коментарі В. Галика. – Дрогобич, 2008. – С. 154–156.

18. Френдович М. Диригентське мистецтво в музичному просторі Львова першої половини XX століття: дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 – музичне мистецтво / М. Френдович. – Львів, 2017. – 282 с.

19. Чарнецький С. Нарис історії Українського театру в Галичині / С. Чарнецький. – Львів, 1934. – 253 с.

20. Чорновол І. 199 депутатів Галицького Сейму / Іго Чорновол. – Львів: «Тріада плюс», 2010. – С. 147. – (Серія «Львівська сотня»).

21. Шологон Л. Стан української початкової та середньої освіти в Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Шологон // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 10. – С. 87–92.

References

I. «† Iwan Hryniewiecki». (1889). Kronika miejscowa. *Gazeta Nadniestrzańska*, 3, p. 3. Drohobych [in Polish].

II. «† Jan Dobrzański». (1886). Kronika miejscowa. *Gazeta Nadniestrzańska*, 12, p. 3. Drohobych [in Polish].

III. «† Jan Królikowski». (1886). Kronika miejscowa. *Gazeta Nadniestrzańska*, 19, pp. 2–3. Drohobych [in Polish].

IV. «Bał akademiczny». (1899). *Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny*, 1, p. 2. Drohobych [in Polish].

V. «Biblioteka teatrów amatorskich». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 19, p. 3. Drohobych [in Polish].

VI. «Koncert Henryka Szalita». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 18, p. 3. Drohobych [in Polish].

VII. «Korespondencye». (1902). Schodnica dnia 2 czerwca 1902. *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 23, p. 2. Drohobych [in Polish].

VIII. «Kronika». (1902). Z Schodnicy. *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 32, p. 3. Drohobych [in Polish].

IX. «Kronika». (1902). Z Schodnicy. *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 32, p. 3. Drohobych [in Polish].

X. «Kronika». (1899). *Kuryer Drohobycki: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu*, 2, p. 2. Drohobych [in Polish].

XI. «Kronika: Feliks Kosiński». (1899). *Kuryer Drohobycki: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu*, 2, p. 3. Drohobych [in Polish].

XII. «Kronika: W Schodnicy». (1896). *Kuryer Drohobycki: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu*, 11, pp. 2–3. Drohobych [in Polish].

XIII. «Lwowski narodowy teatr ruski». (1884). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny*, 3, p. 6. Drohobych [in Polish].

XIV. «Lwowskii narodowy teatr ruski p.z. J. Biberowicza I J. Hryniewieckiego». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 6, p. 4. Drohobych [in Polish].

XV. «Lwowskii narodowy teatr ruski p.z. J. Biberowicza I J. Hryniewieckiego». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 8, p. 4. Drohobych [in Polish].

XVI. «Na pamiątkę XXV. Rocznicy śmierci Tarasa H. Szewczenki». (1886). *Gazeta Naddniestrzańska*, 7, pp. 5–6 [in Polish].

XVII. «Nadesłane». (1884). *Gazeta Naddniestrzańska: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny*, 7, p. 6. Drohobych [in Polish].

XVIII. «Pan Ignacy Popiel I Pan Laskowski oraz Paulina Popiel, znani artyści». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 1, p. 6. Drohobych [in Polish].

XIX. «Pan Józef Knecht». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 19, p. 3. Drohobych [in Polish].

XX. «Pani Zofia Sinkiewicz». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 17, pp. 3–4. Drohobych [in Polish].

XXI. «Rocznica T. Szewczenki». (1890). *Nowy Kurjer Drohobycki*: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny, 4, p. 3. Drohobych [in Polish].

XXII. «Ruski lwowski teatr narodowy». (1885). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska*: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny, 10, p. 5. Drohobych [in Polish].

XXIII. «Ruski teatr narodowy lwowski». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 7, p. 4. Drohobych [in Polish].

XXIV. «Ruski teatr narodowy lwowski pod dyrekcją p.p. Biberowicza I Hryniewieckiego». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 4, pp. 3–4. Drohobych [in Polish].

XXV. «S.p. Iwan Hryniewiecki». (1889). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 4, p. 4. Drohobych [in Polish].

XXVI. «Spis Abonentów c. k. sieci telefonicznych w Galicyi. Wydanie ogólne na rok 1912». (1912). Lwów [in Polish].

XXVII. «Taras Szewczenko». (1914). *Tygodnik drohobycki: organ niezawisły*, 14, p. 3. Drohobych [in Polish].

XXVIII. «Teatr czysto żydowski». (1899). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 3, p. 3. Drohobych [in Polish].

XXIX. «Teatr Linkowskich». (1886). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 20, p. 4. Drohobych [in Polish].

XXX. «Teatr polski». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 22, p. 4. Drohobych [in Polish].

XXXI. «Teatr polski J. Popiela». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 2, p. 5. Drohobych [in Polish].

XXXII. «Teatr polski J. Popiela». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 3, p. 3. Drohobych [in Polish].

XXXIII. «Teatr Ruski». (1885). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska*: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny, 2, p. 4. Drohobych [in Polish].

XXXIV. «Teatr ruski». (1885). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska*: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny, 17, p. 5. Drohobych [in Polish].

XXXV. «Teatr ruski narodowy lwowski». (1885). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska*: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny, 6, p. 3. Drohobych [in Polish].

XXXVI. «Teatr ruski narodowy lwowski». (1886). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska*: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny, 5, p. 3. Drohobych [in Polish].

XXXVII. «Teatr ruski narodowy lwowski». (1886). *Gazeta Naddniestrzańska*, 8, pp. 1, 5. Drohobych [in Polish].

XXXVIII. «Teatr ruski. Narodowy, lwowski pp. Biberowicza I Hryniewieckiego». (1887). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 6, p. 4 [in Polish].

XXXIX. «Ruski teatr narodowy lwowski pod dyrekcją p.p. Biberowicza I Hryniewieckiego». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 4, pp. 3–4 [in Polish].

XL. «Lwowski narodowy teatr ruski p.z. J. Biberowicza I J. Hryniewieckiego». (1888). Kronika miejscowa. *Gazeta Naddniestrzańska*, 6, p. 4 [in Polish].

XLI «W niedzielę ...». (1914). Kronika. *Tygodnik drohobycki: organ niezawisły*, 11, p. 3. Drohobych [in Polish].

XLII. «W ostatnią niedzielę zapustną». (1885). Kronika. *Gazeta Naddniestrzańska: dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny*, 1, pp. 4–5. Drohobych [in Polish].

XLIII. «Wieczorek akademicki z tańcami». (1899). *Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny*, 2, p. 3 [in Polish].

1. Bermes, I.L. (2013). *Ukrainskyi chorovyi spiv yak sotsiokulturne yavyshe [Ukrainian choral singing as a socio-cultural phenomenon]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

2. Bermes, I.L. (2006). *Khorove zytta Drohobychchyny perszoi polowyny XX stolittia v konteksti duchownoho rozvytku Halychyny [Choral life of Drohobych of the first half of XX century in the context of the spiritual development of Galicia]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

3. Vuitsyk, V. (2004). Narodnyi dim u Lvovi [People's House in Lviv]. *Visnyk instytutu «Ukrzakhidproektrestavratsiia» – Bulletin of the Institute «Ukrzakhidproektrestavratsiia»*, 14, 164–165. Lviv [in Ukrainian].

4. Hrytsak, Ya. (1999). Zabutyi polskyi perekladach T.H. Shevchenka – E.L. Soletskyi [Forgotten Polish translator T.G. Shevchenko – E.L. Soletskyi]. *Materialy zasidan istorichnoi ta archeografichnoi komisii Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka v Ukraini – Proceedings of the meetings of the Historical and Archeographic Commissions of the Shevchenko Scientific Society in Ukraine*, 2 (1995–1997), 114. Lviv [in Ukrainian].

5. Kuziv, H. (1942, March 30). Kult Shevchenka u Drohobychi [Shevchenko's cult in Drohobych]. *Drohobytske slovo – Drohobych word*, 38/112, p. 3. Drohobych [in Ukrainian].

6. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii imeni M.T. Rylskoho. (2016). *Materialy do istorii ukrainskoho teatru. Vid vytykiv do pochatku XX stolittia [Proceedings for*

the history of the Ukrainian theater. From the origins to the beginning of the twentieth century]. (pp. 172–172, 187, 253) [in Ukrainian].

7. Melnyk, Ya. (2010). Biblioteka Ivana Franka [Library of Ivan Franko]. *Biblioteka Ivana Franka: naukovyi opys – Library of Ivan Franko: Scientific description* (Vols. 1–4; Vol. 1), (p. 13). Kyiv [in Ukrainian].

8. Mykhats, R. (2016). Stanovlennia profesiinoho teatru v Drohobychi: istorychnyi dyskurs (do 75-richchia Lvivskoho akademichnogo oblasnoho muzychno-dramatychnoho teatru imeni Yuriiia Drohobycha) [The formation of a professional theater in Drohobych: historical discourse (to the 75th anniversary of the foundation of the Lviv Academic Regional Music and Drama Theater named after Yuriy Drohobych)]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 3, 157–160 [in Ukrainian].

9. Tymoshenko, L. (Ed.). (2013). *Narysy z istorii Skhidnytsi [Essays on the history of Skhidnytsya]*. (pp. 64–65, 90–91, 269–270). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

10. Nakhlik, Ye., & Nachlik, O. (2011). V intelektualnii orbiti Ivana Franka [In the intellectual orbit of Ivan Franko: Ivan Kopach]. *Ukrainske literaturoznavstvo – Ukrainian Literary Studies*, 74, 164–165, 167 [in Ukrainian].

11. Orlevych, I. (2007). Borotba mizh ukrainofilamy ta rusofilamy za «Narodnyi Dim» u Lvovi [The struggle between Ukrainophiles and Russophiles for «People's Home» in Lviv]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*, 7, 339–358 [in Ukrainian].

12. Pylypchuk, R. (2006). Ranni teatralni zatsikavlennia Ivana Franka [Early theatrical interest of Ivan Franko]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mystetstvo – Bulletin of Lviv University. Series art*, 6, 7–13 [in Ukrainian].

13. Siromska, H. (2010). Finansovo-hospodarska diialnist «Narodnoho domu» u Lvovi [Financial and economic activity of «People's House» in Lviv]. *Slovianskyi visnyk (Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet, Rivnenskii instytut slovianoznavstva Kyivskoho slavistychnoho universytetu) – Slavic Bulletin (Rivne State Humanitarian University, Rivne Institute of Slavic Studies of Kyiv Slavic University)*, 10, 126–131 [in Ukrainian].

14. Soviak, P. (1995). Drohobyskyi amatorskyi teatr (1890–1941) [Drohobych Amateur theater (1890–1941)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, 1, 73–78 [in Ukrainian].

15. Tymoshenko, L. (2002). [Rets.] Horak H., Hnativ Ya. Ivan Franko. Knyha druha. Tsilkom normalna shkola. Lviv, 2001 [Review of the book «Ivan Franko. Second book. Absolutely normal school». Lviv, 2001, by H. Horak & Ya. Hnativ]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, 7, 573–582 [in Ukrainian].

16. Tymoshenko, L. (2003). Sprymityzovane frankoznavstvo [Facilitated Franko studies]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, 7, 619–631 [in Ukrainian].

17. Tymoshenko, L. (2008). Pratsi Ivana Franka pro Drohobych v konteksti istoriohrafichnoho dosvidu XIX – pochatku XXI stolittia [The works of Ivan Franko about Drohobych in the context of the historiographic experience of the XIX – early XXI centuries]. In V. Halyk (Comp.), «*Tam horod preslavnyi Drohobych lezhyt...*»: vybrani pratsi Ivana Franka pro Drohobych – «*There is a city of glorious Drohobych lies...*»: selected works by Ivan Franko about Drohobych (pp. 154–156). Drohobych [in Ukrainian].

18. Ferendovych, M. (2017). *Dyryhentske mystetstvo w muzychnomu prostori Lvova pershoi polovyny XX stolittia* [Conductor's art in the musical space of Lviv in the first half of the twentieth century]. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].

19. Charnetskyi, S. (1934). *Narys istorii ukrainskoho teatru w Halychyni* [Essay on the history of the Ukrainian theater in Galicia]. Lviv [in Ukrainian].

20. Chornovol, I. (2010). *199 deputativ Halytskoho seimu* [199 deputies of the Galician Sejm]. Lviv: Triada plus [in Ukrainian].

21. Sholohon, L. (2004). Stan ukrainskoi pochatkovoї ta serednioї osvity w Halychyni (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The state of Ukrainian elementary and secondary education in Galicia (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries)]. *Halychyna – Galicia*, 10, 87–92. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

LAZORAK Bohdan – Candidate of Historical Sciences, Director of the State Historical and Cultural Reserve «Naguevichi», Associate Professor of the World History and Special Historical Disciplines Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (istoryk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1551-2629>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.165918>

BEHIND THE SCENES OF THE THEATRICAL SCENE OF DROHOBYCH: EPISODES FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN, POLISH AND JEWISH TOURS IN THE ERA OF IVAN FRANKO (1866–1914)

Abstract. Based on newspaper materials, the article attempts to systematize and analyze information leaflets on the development of theater tours in Drohobych during the life and work of Ivan Franko

and his colleagues, who popularized and developed the theater life in Drohobych in 1866–1914. It identifies the key stages of the Ukrainian, Polish and Jewish theater tours, their periodicity, program contents, directing and acting skills and defines the repertoire of national theaters and their decisive role in the development of the intellectual space of Drohobych during the mentioned period. A special attention is paid to the criticism of certain speeches among the multinational audience of the city.

The study reveals that the origin of theatrical life in Drohobych is associated primarily with the XIX century, primarily with the famous tours of the Ukrainian, Polish and Jewish theaters, which brought not only the intellectual space of morality of the stage and the mental culture of Lviv or Vienna, but also prompted the city public to think about creating their own theater building that could be looking to work at the theater level. As for the spectator space and fans of theatrical performances, Drohobych clearly was not any worse than Lviv since in its urban space there were intellectuals not only among academic institutions but also from the financial concerns of the oil business who were real connoisseurs of theater. Finally, with the beginning of the war, theatrical performances in Drohobych ceased to be performed on the sustainable basis. On the other hand, military tours, for their part, received a completely different purpose.

Key words: *Drohobych, theater, troupe, tour, Ivan Franko, Edmund-Leon Soletsky, Taras Shevchenko.*

Стаття надійшла до редакції 01.11.18